

VISUOMENINIŲ VARTOJIMO FONDŲ EKONOMINĖ PRIGIMTIS IR JŲ PASKIRSTYMAS

J. MIŠKINIS

Visuomeninių vartojimo fondų klausimas nėra visiškai naujas, mūsų literatūros niekuomet neliestas. Nagrinėjant gyventojų vartojimo klausimus, apie juos buvo kalbama ir anksčiau. Tačiau, kaip savarankiškas klausimas, jis beveik nebuvo nagrinėjamas. Jo analizė apsiribodavo keletu bendro pobūdžio teiginių, daugumoje atvejų pažymint tą socialistinių šalių visuomeninio ekonominio gyvenimo faktą, kad darbo užmokestis nėra vienintelis gyventojų vartojimo šaltinis, kad šalia darbo užmokesčio socialistinėje visuomenėje darbo žmonės dalį materialinių gėrybių gauna iš visuomeninių vartojimo fondų.

J. Stalino asmens kulto sąlygomis šiam klausimui nebuvo skiriamas reikiamas dėmesys. Savo darbe „Ekonominės socializmo TSR Sąjungoje problemos“ J. Stalinas dėstė vienašališkas ir neteisingas pažiūras socialistinių paskirstymo santykių klausimu. Paskirstymas pagal darbą buvo stengiamasi iškelti kaip vienintelę paskirstymo forma ir nebuvo atsižvelgiama į tas materialines ir kultūrinės gėrybes, kurias gyventojai nemokamai ar tik dalinai mokamai gauna iš visuomeninių vartojimo fondų. Perėjimą prie komunistinio paskirstymo pagal poreikius J. Stalinas pagrindinai siejo su darbo užmokesčio padidinimu maždaug du kartus, „jeigu ne daugiau, tiek tiesiog keliant piniginį darbo užmokestį, tiek ir, ypač, toliau sistemingai mažinant kainas masinio vartojimo reikmenims“¹.

Kartu perėjimas į komunizmą buvo nagrinėjamas ne kaip laipsniškas komunizmo elementų subrendimas, o tik kaip sąlygų sukūrimas būsimam staigiam perėjimui į komunizmą. Matyti, šių idėjų poveikyje nebuvo plačiai ir visapusiškai nagrinėjamas visuomeninių vartojimo fondų klausimas. Nors tiesiogiai tarybiniai ekonomistai neignoravo visuomeninių vartojimo fondų vaidmens komunizmo statyboje, bet savo atsitiktiniais pastabomis pavertė jį atsitiktiniu socialistinių paskirstymo santykių peraugimo į komunistinius paskirstymo santykius klausimu. O kai kurie to meto partiniai ir valstybiniai veikėjai siūlė konkrečias priemones paversti darbo užmokestį vienintele paskirstymo forma. Antai Molotovas siūlė, kad viskas turi būti mokama. Buvo siūloma padidinti buto nuomą, nemokamus specdrabužius padaryti mokamais, pakelti tarifus transporte ir už komunalinius patarnavimus, sumažinti stipendijų fondą, įvesti apmokamą mokslą. Žodžiu, „buvo verčiama sumažinti visuomeninius vartojimo fondus, buvo neigiamas didėjantis jų vaidmuo pereinant į komunizmą“².

Tačiau partija nenuėjo tuo keliu. Komunistinės visuomenės kūrimo metu ji taiko ne tik paskirstymą pagal darbą, bet ir kitas mūsų šalies prak-

¹ J. Stalinas, *Ekonominės socializmo TSR Sąjungoje problemos*, Vilnius, 1953, p. 63.

² A. Mikojanas, *Kalba TSKP XXII suvažiavime*, Vilnius, 1961, p. 9.

tikoje sutinkamas paskirstymo formos. Ši įvairiapusiška paskirstymo formų sistema turi padėti suformuoti komunistinį gyvenimo būdą.

TSKP XXI suvažiavimas numatė plačią gyventojų gerovės kėlimo programą, panaudojant ne tik darbo užmokestį, bet ir visuomeninius vartojimo fondus. Savo pranešime TSKP XXI suvažiavimui drg. N. Chruščiovas pažymėjo, kad, tenkinant dirbančiųjų individualinius poreikius, „... turi būti didinamas ne tik darbo užmokestis, bet ir visuomeniniai fondai, kurių vaidmuo ir reikšmė vis labiau didės“³.

Dar plačiau buvo išvystytas šis klausimas naujojoje TSKP Programoje, kurioje nubrėžti pagrindiniai partijos ir liaudies uždaviniai generalinės perspektyvos laikotarpiu. TSKP Programoje numatoma, kad gyventojų poreikiai tuo laikotarpiu bus tenkinami tiek per darbo užmokestį, tiek ir per sparčiai augančius visuomeninius vartojimo fondus. Dvidešimtmečio laikotarpiu visuomeninių vartojimo fondų augimas turės tokią kryptį, kad neprieštarautų paskirstymo pagal darbą principui ir padėtų spręsti stambius komunistinės statybos klausimus.

Kaip apskaičiuojama, per dvidešimtmetį visuomeniniai vartojimo fondai didės greičiau, negu paskirstymo pagal darbą fondas. Realiosios pajamos, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, padidės per dvidešimt metų 3,5 karto⁴, o visuomeninių vartojimo fondų metinė apimtis — maždaug 10 kartų⁵. Jeigu dabartiniu metu paskirstymas pagal darbą yra vyraujanti paskirstymo forma, tai dvidešimtmečio pabaigoje abejoms paskirstymo formoms teks vienoda padėtis, o vėliau paskirstymas iš visuomeninių vartojimo fondų pradės vyrauti. „Tokia linija, — kaip pažymėjo savo kalboje A. Mikojanas, — įgalina teisingai suderinti paskirstymą pagal darbą su politika likviduoti ekonominę nelygybę, kurios mūsų šalyje tuo tarpu dar esama“⁶.

TSKP XXI ir XXII suvažiavimai suvaidino svarbų vaidmenį marksistinės-lenininės paskirstymo santykių teorijos tolesnio išvystymo srityje, skatinant šiuo klausimu mokslo tiriamuosius darbus. Per šį laikotarpį pasirodė nemaža straipsnių ir platesnės apimties darbų, liečiančių, viena ar kita prasme, visuomeninius vartojimo fondus. Išėjusiuose darbuose nagrinėjama visuomeninių vartojimo fondų ekonominė prigimtis, jų šaltiniai, struktūra, jų vaidmuo komunistinės visuomenės statyboje, jų paskirstymas ir daugelis kitų klausimų. Daugeliu su jais susijusių klausimų yra pasiekta aiški ir vieninga nuomonė. Tačiau kai kuriais klausimais dar diskutuojama.

Gana plati diskusija vyksta visuomeninių vartojimo fondų ekonominės prigimties, jų santykio su būtinuoju ir pridedamuoju darbu bei produktu klausimais. Yra tam tikras nuomonių skirtumas ir dėl visuomeninių vartojimo fondų paskirstymo. Buvo svarstomas klausimas, ar visuomeniniai vartojimo fondai yra paskirstomi pagal poreikius ir atspindi komunistinį paskirstymo principą, ar jie yra tik komunistinio paskirstymo daigai, atsiradę socializmo laikotarpiu, kurie šiuolaikinėmis sąlygomis yra susiję daugeliu gijų su socialistiniu paskirstymo principu. Nemažai yra neišaiškintų problemų ir kitais visuomeninių vartojimo fondų klausimais. Tačiau šiame straipsnyje autorius apsiriboja tik vienu klausimu — visuomeninių vartojimo fondų ekonominės prigimties ir jų paskirstymo klausimu.

³ N. Chruščiovas, Apie 1959—1965 metų TSRS liaudies ūkio vystymo kontrolinius skaičius, Vilnius, 1959, p. 45.

⁴ TSKP XXII suvažiavimo medžiaga, Vilnius, 1962, p. 149.

⁵ Ten pat, p. 151.

⁶ A. Mikojanas, Kalba TSKP XXII suvažiavime, p. 10.

Visuminis visuomeninis produktas, kaip aiškina marksistinė teorija, suskyla į sekančius pagrindinius fondus: susidėvėjusių gamybos priemonių padengimo fondą, vartojimo fondą ir kaupimo fondą. Padengimo fondas panaudojamas susidėvėjusioms gamybos priemonėms padengti, o vartojimo ir kaupimo fondai sudaro nacionalines pajamas. Pastarosios, pagal savo vertę, susideda iš būtinuoju darbu sukurtos produkto vertės ir pridedamuoju darbu sukurtos produkto vertės.

Vartojimo fondas socialistinio paskirstymo metu suskyla į paskirstymo pagal darbą fondą ir visuomeninio vartojimo fondą. Paskirstymo pagal darbą fondas yra materialinių gėrybių masė, kuri suteikiama darbo žmonėms asmeniniam vartojimui pagal jų darbo kokybę ir kiekybę.

Visuomeninio vartojimo fondą sudaro ta materialinių gėrybių masė (arba ta vartojimo fondo dalis), kuri paskirstoma ne pagal darbą, o įvairių paslaugų ir išmokėjimų būdu. Šis fondas yra panaudojamas tiek materialinės gamybos, tiek ir negamybinės sferos darbuotojų bei nedirbančiųjų poreikiams tenkinti. Kai kurie ekonomistai visuomeninį vartojimo fondą apibūdina taip: visuomeninio vartojimo fondas yra nacionalinių pajamų dalis, kuri skiriama individualinių ir kolektyvinių visų gyventojų poreikių patenkinimui, *atsižvelgiant ne tik į poreikius, bet ir nepriklausomai nuo poreikių laipsnio*⁷.

Cia pateiktas visuomeninio vartojimo fondo apibūdinimas nevisiškai aiškus. Ypač yra neaiški antroji šio apibrėžimo dalis (pabraukta). Iš pateiktos apibrėžimo dalies negalima suprasti, ką autoriai nori pasakyti visuomeninio vartojimo fondo paskirstymo klausimu. Kitoj vietoj autoriai jau aiškiai rašo, kad „dalis išmokų ir lengvatų dirbantiesiems suteikiama... nepriklausomai nuo poreikių lygio“⁸. Autoriai, kaip matome, kategoriškai tvirtina, kad visuomeninio vartojimo fondas yra paskirstomas nepriklausomai nuo poreikių. Jeigu prisiminsime, kad visuomeninė gamyba socializmo sąlygomis planuojama, atsižvelgiant į darbo žmonių poreikius ir jų gerovės augimą, tai minėtas teiginys bus netikslus. Žinoma, bus kitas klausimas, kai nagrinėsime gyventojų poreikių patenkinimo laipsnį, kuris priklauso nuo materialinių galimybių. Man atrodo, kad visuomeninį vartojimo fondą reiktų suprasti kaip nacionalinių pajamų dalį, kuri materialinių ir kultūrinių gėrybių forma suteikiama darbo žmonėms nemokamai arba lengvatinėmis sąlygomis. Kartais pažymima, kad šios gėrybės yra gaunamos iš valstybės, valstybinių įmonių, kolūkių ir visuomeninių organizacijų skiriamų lėšų. Tačiau toks apibūdinimas tik pažymi gaunamų lėšų šaltinį, bet nepaaiškina visuomeninio vartojimo fondo esmės.

Visuomeniniam vartojimo fondui priklauso: nemokamas gydymas, švietimas, nemokamas ar lengvatinis vaikų laikymas vaikų įstaigose, stipendijos, pašalpos, valstybės išlaidos gyvenamojo ir kultūrinio-buitinio fondo amortizacijai padengti bei kai kurios kitos valstybės, įmonių ir visuomeninių organizacijų išmokos, skiriamos gyventojų vartojimui. Į visuomeninio vartojimo fondo sudėtį įeina ne tik gamybinės, bet ir negamybinės sferos darbuotojams skiriama produkto dalis. Iš visuomeninio vartojimo fondo yra tenkinami tokie visų darbo žmonių bendri poreikiai kaip gynyba, valstybės valdymo ir teismo aparato išlaidos.

Visuomeninių vartojimo fondų ekonominiai prigimčiai išaiškinti didelę reikšmę vaidina jų sąveikos su būtinuoju ir pridedamuoju produktu išaiškinimas. Svarbu yra nustatyti, koku laipsniu visuomeninio vartoji-

⁷ Зг. Общественные фонды и рост благосостояния народа в СССР, М., 1962, стр. 13—14.

⁸ Ten pat, p. 22—23.

mo fondas yra susijęs su būtinuoju ir pridedamuoju produktu, t. y. nustatyti, ar visuomeninis vartojimo fondas susidaro iš būtinuoju darbu sukurto produkto, ar pridedamuoju darbu sukurto produkto.

Mūsų ekonominėje literatūroje šiuo klausimu nėra vieningos nuomonės. Vieni mano, kad visuomeninio vartojimo fondo pagrindą, kai kalbama apie materialinę gamybos sferą, sudaro tik pridedamuoju darbu sukurtas produktas, o kiti — kad būtinuoju darbu sukurtas produktas.

Antai J. Kuzminovas visuomeninius vartojimo fondus aiškina kaip tą pridedamojo produkto dalį, iš kurios socializmo sąlygomis yra padidinamas būtinasis produktas. Tokia išvada, matyti, dar susijusi su būtinąjo produkto sutapatinimu su paskirstymo pagal darbą fondu. Jis rašo, kad, jo nuomone, „paskirstymo pagal darbą fondas formuojasi iš produkto sau, o visuomeninio vartojimo fondai — iš dalies produkto visuomenei. Taigi visuminis asmeninio vartojimo fondas savo pagrindine dalimi formuojasi, pagal senąją terminologiją, iš būtinąjo produkto ir tam tikru laipsniu iš pridedamojo produkto. Markso numatymas apie vadinamojo būtinąjo produkto ribų išsiplėtimą, daliai pridedamojo produkto pereinant visuomenės narių žinion, — tai naujas reiškinys, būdingas socialistiniam gamybos būdui“⁹.

Su tokia pažiūra negalima sutikti dėl to, kad iš jos išplaukia mintis, jog komunistinės visuomenės sąlygomis, kai paskirstymo pagal darbą principas nunyks, visas visuomeninis produktas taps pridedamuoju produktu. Tuo tarpu Marksas aiškina, kad antagonistinės gamybos formos panaikinimas praplečia būtinąjo produkto ribas už pačių būtiniausių gyventojų poreikių patenkinimo.

Teisingiau būtų manyti, kad komunistinėje visuomenėje, kurioje išnyks esminis skirtumas tarp protinio ir fizinio darbo bei žmogus nebus prikaustytas prie vienos siauros profesijos visą gyvenimą, darbo žmonės galės laisviau pereiti nuo vieno darbo prie kito, nuo gamybinio darbo prie negamybinio, ir atvirkščiai. Tokiomis sąlygomis praranda savo prasmę darbo žmonių skirstymas į gamybininkus ir negamybininkus, o visuomenės veiklos sferas — į gamybinę ir negamybinę sferą. Komunistinės visuomenės sąlygomis nebus galima taip griežtai skirstyti darbuotojus į pridedamojo produkto „gamintojus“ ir jo „vartotojus“.

Atskiro gamintojo darbo skirstymas į būtinąjį ir pridedamąjį darbą praranda bet kokią praktinę reikšmę. Tik visuminio visuomeninio produkto paskirstymas į būtinąjį ir pridedamąjį produktą išsaugos savo praktinę reikšmę. Todėl ir komunistinėje visuomenėje bus ir būtinasis ir pridedamasis darbas bei produktas. Markso aiškinimu „pridedamasis darbas aplamai, kaip darbas virš tam tikrų poreikių mato, visada turi egzistuoti“¹⁰.

Žymi dalis tarybinių ekonomistų aiškina, kad visuomeninio vartojimo fondo pagrindas yra pridedamuoju darbu sukurtas produktas. Vadinasi, individualinio vartojimo fondas atitinka būtinąjį produktą. Tai galima matyti iš sekančių pasisakymų: „Mūsų nuomone, — rašo M. Židkova, — visuomeniniai vartojimo fondai yra socialistinės visuomenės visuminio visuomeninio produkto dalis (arba, tiksliau, pridedamojo produkto), atstovaujanti valstybės, kolūkių ir visuomeninių organizacijų lėšas, skirtas socialistinės visuomenės narių asmeniniams ir visuomeniniams poreikiams patenkinti nemokamomis ir lengvatinėmis sąlygomis“¹¹. Kitoj vie-

⁹ И. И. Кузьминов, Экономическая теория и ее значение для практики (см. Вопросы политической экономии социализма, Из-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС, М., 1961, стр. 404).

¹⁰ К. Марксas, Капиталas, т. III, Вильнюс, 1959, р. 744.

¹¹ М. В. Жидкова, Общественные фонды потребления — категория политической экономии (см. Вопросы политической экономии социализма, Из-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС, М., 1961, стр. 303).

toj: „Visuomeniniai fondai yra pridedamojo produkto dalis“¹². Lygiai tokių pat pažiūrų yra N. Deržavinas, E. Landinas ir kt.¹³

Panašios nuomonės atsiranda tada, kai būtinojo ir pridedamojo produkto socialinė prigimtis sprendžiama, remiantis ne gamyba, o susiklosčiusiomis paskirstymo formomis.

Vartojimo fondo paskirstymo metu viena dalis produkto betarpiškai patenka gamintojui jo asmeniniam vartojimui, o kita dalis — jam netiesiogiai iš centralizuotų visuomeninių vartojimo fondų. Tai, kad dalis materialinių gėrybių patenka darbo žmonių vartojimui ne betarpiškai, o netiesioginiu būdu, panaudojama kaip argumentas įrodyti paskirstymo pagal darbą fondo ir būtinojo produkto visišką tapatybę.

Bet toks klausimo aiškinimas rodo, kad autoriai automatiškai perkelia kapitalistinio ūkio sąlygas į socializmą. Mes pripažįstame, kad kapitalizmo sąlygomis darbo užmokestis yra vienintelė būtinojo produkto forma. Bet kurios papildomos kapitalisto išlaidos virš normalaus darbo užmokesčio (darbininko sveikatingumui palaikyti, švietimo reikalams ir pan.) kapitalistui yra niekuo nepateisinamos ir, be abejonės, iš karto priskiriamos neproduktyviems kapitalo kaštams, arba pridedamajai vertei. Tokia klausimo argumentacija yra pakankamai pagrįsta, kai nagrinėjame kapitalistinio ūkio sąlygomis susiklosčiusius paskirstymo santykius. Bet to negalime taikyti socializmui. Tai, kad dalis gyventojų poreikių socializmo sąlygomis yra patenkinama ne iš darbo užmokesčio, o iš visuomeninių vartojimo fondų, nesudaro pakankamo pagrindo tvirtinti, jog jie patenkiami iš pridedamuoju darbu sukurto produkto vertės. Taip tvirtinti negalima, nes principinę vartojimo fondo paskirstymo schemą nulemia ne paskirstymas, o gamyba. „Bet kuris vartojimo reikmenų paskirstymas visuomet tėra tik pačių gamybos sąlygų paskirstymo pasekmė. O pastaryjų paskirstymas išreiškia paties gamybos būdo pobūdį“¹⁴. Vadinasi, gamyba nusako istoriškai apibrėžtas, specifines visuomenines paskirstymo formas.

Padėties nepagerina ta išlyga, kuria remiantis aiškinama, kad, esant socializmui, iš esmės pasikeitė darbo jėgos reprodukcijos sąlygos ir turinys. Šiuo atveju funkcionalinę būtinojo produkto paskirtį tam tikru laipsniu stengiamasi perkelti iš kapitalizmo į socializmą.

Be abejonės kapitalizmo sąlygomis visas darbininko vartojimas suvedamas į darbo jėgos reprodukciją. Darbo jėgos reprodukcija yra tik vieno iš kapitalo elementų reprodukcija. Kitų poreikių, susijusių su visapusišku žmogaus asmenybės išvystymu, darbininkas negali patenkinti. Šias galimybes turi tik kapitalistų klasė. Kapitalistas žiūri į darbininką tik kaip į darbo jėgos šaltinį, dėl to visi darbininko poreikiai yra ribojami. Juos gali darbininkų klasė nežymiai išplėsti tik atkaklios klasinės kovos sąlygomis.

Tačiau, panaikinus kapitalizmą, iš esmės pasikeičia darbininko padėtis. Susidaro sąlygos ne tik tarnauti gamybai, bet ir pajungti gamybą darbo žmogaus poreikiams tenkinti. Socializmo santvarkoje darbininkų vartojimas išsiveržia iš siaurų socialinių ribų ir žymiai išsiplėčia, apimdamas platesnį poreikių ratą, palyginus su kapitalizmu. Darbininko vartojimas leidžia jam ne tik atgaminti darbo jėgą, bet ir vystytis fiziškai bei dvasiškai, plačiau naudotis gamybos teikiamomis galimybėmis.

¹² Тен пат.

¹³ Н. Н. Державин, *Общественные фонды потребления в период развернутого строительства коммунизма*, Пензенское книжное из-во, 1961, стр. 11; Е. И. Ландин, *Рост общественных фондов потребления и их влияния на подъем реальных доходов рабочих и служащих* (см. *Вопросы повышения уровня жизни трудящихся*, Из-во Латвийской ССР, Рига, 1961, стр. 182).

¹⁴ К. Марксas, F. Engelsas, *Rinktiniai raštai*, t. II, Vilnius, 1950, p. 15.

Gyventojų vartojimas socializmo sąlygomis apima ne tik žmogaus, kaip darbuotojo, išvystymą, bet ir jo, kaip visuomenės veikėjo, visapusiškai išsilavinusio ir kultūringo darbuotojo, išvystymą. Padėties čia nekeičia tas faktas, kad dabartinėmis sąlygomis dėl nepakankamo gamybinių jėgų išsivystymo laipsnio visuomenės galimybės šiam uždaviniui spręsti yra ribotos. Tačiau šios galimybės diena iš dienos didėja ir išvystytų komunistinių santykių sąlygomis visiškai subręš.

Todėl kai kurie autoriai, nors iš principo ir laikosi tos pažiūros, kad būtinas produktas yra materialinių gėrybių masė, paskirstoma pagal darbą¹⁵, bet nuosekliai laikytis šiose pozicijose jie negali. Jie aiškina, kad prie esamo visuomeninio darbo našumo lygio būtinojo darbo trukmė turi užtikrinti visapusišką žmogaus išvystymą¹⁶. Jeigu ir laikysime, kad šio uždavinio įgyvendinimas priklauso nuo gamybinių jėgų išvystymo laipsnio, tai vis tiek turime pripažinti, kad būtinojo produkto apimtis yra didesnė kaip paskirstymo pagal darbą fondas. Visapusiško žmogaus išvystymo problema sprendžiama, panaudojant ne tik paskirstymo pagal darbą fondą, bet ir visuomeninius vartojimo fondus.

Vadinasi, būtinuoju darbu sukurto produkto apimtis nėra lygi paskirstymo pagal darbą fondui, kaip mano kai kurie autoriai, o yra didesnė už paskirstymo pagal darbą fondą.

Šiuo metu vis daugiau ekonomistų atsisako aukščiau išdėstytos pažiūros ir įrodinėja, kad būtinuoju darbu sukurto produkto apimtis yra didesnė už paskirstymo pagal darbą fondą. Žinoma, metodologiniai priėjimo pagrindai yra skirtingi. Kai kurie mano, kad, apibūdinant būtinąjį produktą, reiktų vadovautis ne jo paskirstymo forma (pagal darbą ar ne), ne jo vartojimo forma (individualinis ar visuomeninis vartojimas), o remtis jo panaudojimu. Laikydamasis šios pozicijos, R. Karagedovas būtinąjį produktą apibūdina taip: „Būtinasis produktas socializmo sąlygomis yra visuomeninio produkto dalis, panaudojama išplėstinei darbo jėgos reprodukcijai ir esanti kaip materialinių gamybos darbuotojų individualinės pajamos, taip pat ir jų bendro naudojimo fondai“¹⁷. Kaip matome iš pasisakymo, pagrindinė būtinojo produkto paskirtis yra užtikrinti darbo jėgos išplėstinę reprodukciją. Į būtinąjį produktą įeina ne tik darbo užmokeskis, bet ir materialinės gamybos sferos darbuotojų gaunamos pajamos iš visuomeninių vartojimo fondų. Darbo užmokestis yra pagrindinė, bet ne vienintelė būtinojo produkto dalis.

Siekiant teisingai išaiškinti klausimą, gal būt reikėtų laikytis šių metodologinių prielaidų. Pirma, būtinuoju ir pridedamuoju darbu sukurto produkto socialinę ekonominę prigimtį reiktų aiškinti, remiantis ne visuotinio produkto paskirstymu, ar jo paskirtimi, o gamybos požiūriu. Toks priėjimas ypač svarbus socializmui, kur, priešingai kapitalizmui, darbininko dalyvavimas visuomeniniame produkte neapsiriboja darbo užmokesčiu, atstovaujančiu pirminę ir pagrindinę, bet ne vienintelę pajamų formą. Antra, būtinojo ir pridedamojo produkto analizę reiktų apriboti pradžioje vien materialine gamybos sfera, t. y. gamybinių darbininkų atžvilgiu, kurie sukuria visuomeninį produktą. Negamybinė sfera gali egzistuoti tik materialinės gamybos sferos darbuotojų sukurto produkto dėka. Negamybinės sferos darbuotojų pajamų šaltinis yra gamybos sferos darbuotojų sukurtas produktas. Jų darbo sąnaudos yra padengiamos nacionalinių pajamų paskirstymo ir perskirstymo procese. Nepriklausomai nuo paskirstymo ir

¹⁵ „Būtinasis darbas, esant socializmui,— tai ta darbo dalis, kuri sunaudojama sukurti materialinėms ir dvasinėms gėrybėms, pasisavinamoms betarpiškai gamybos darbuotojų, paskirstant pagal darbą“ (žr. П. П. Литвяков, Н. К. Тхлякин, Общественный труд и его производительность, М., 1961, стр. 35).

¹⁶ Ten pat, p. 37.

¹⁷ Проблемы политической экономии социализма, М., 1960, стр. 69.

perskirstymo procesų sudėtingumo, vertės sudėtinės dalys, kurios apsprendžiamos gamybos, o ne paskirstymo ar perskirstymo procesų, nesikeičia. Tai nepaprastai aiškiai matyti K. Markso „Kapitale“ (t. III, p. 795), kur K. Marksas nustato atskirų klasių pajamas produkto vertėje. Trečia, nustatant būtinojo produkto ribas, reiktų vadovautis teiginiu, kad sprendžiamą vaidmenį vaidina būtinasis produktas. Šie principai pilnai išvystyti marksizmo klasikų darbuose.

K. Marksas nurodo, kad naujai sukurtosios vertės pasiskirstymo procese ($v+m$) ji suskyla į atskirų klasių ir gyventojų grupių pajamas, kurių bendroji suma nekeičia naujai sukurtosios vertės dydžio, nes atskirų pajamų ribos yra visiškai aiškiai nustatytos. Reguluojančiu veiksniu čia yra darbo užmokestis. „Tuo būdu visų kitų pajamų vertė turi ribą. Ji visada yra lygi vertei, kurioje įsikūnija visa darbo diena (kuri čia sutampa su vidutine darbo diena, nes ji apima visą darbo masę, kurią paleidžia veikti visas visuomeninis kapitalas), minus ta jos dalis, kur įsikūnija darbo užmokestyje“¹⁸. Vadinasi, būtinojo produkto apimtis yra apibrėžtas dydis.

Tačiau kapitalizmo sąlygomis būtinojo produkto dydis reguliuojamas darbo jėgos reprodukcijos sąlygų¹⁹, o socializmo sąlygomis — visuomenės gamybinės jėgos ir visapusiško gamintojo asmenybės išvystymo sąlygų; socializmo santvarkoje visapusiškas žmogaus asmenybės išvystymas yra ne tik jo, kaip darbuotojo išvystymas, bet ir jo, kaip piliečio ir visuomeninio veikėjo, išvystymas.

Tokie yra pagrindiniai metodologiniai principai, kurių pagrindu galima išaiškinti būtinuoju ir pridedamuoju darbu sukurto produkto socialinę ekonominę prigimtį bei jo santykį su visuomeniniais vartojimo fondais. Šiuos metodologinius principus sutinkame kai kurių tarybinių ekonomistų darbuose²⁰.

Vadovaudamiesi šiais principais, galime nurodyti, kad gamybos sfereje sukurto produkto pasiskirstymas į būtinajį ir pridedamąjį produktą yra objektyviai sąlygojamas pačių gamybos sąlygų nepriklausomai nuo jų visuomeninės formos. „Jeigu yra duota kurios nors rūšies visuomeninė gamyba. . . — rašo Marksas, — tai visada galime atskirti tą darbo dalį, kurios produktas įeina į betarpišką individualinį gamintojų ir jų išlaikytinių. . . vartojimą, ir. . . kitą darbo dalį, kuri visada yra pridedamasis darbas ir kurios produktas visada yra skirtas bendriems visuomenės poreikiams patenkinti, kad ir kaip būtų skirstomas šis pridedamasis produktas ir kad ir kas funkcionuotų kaip šių visuomeninių poreikių atstovas“²¹.

Vadinasi, socializmo sąlygomis darbininko darbas negali apsiriboti vien būtinuoju darbo laiku, t. y. tuo darbo laiku, kurio metu sukuriamas produktas, patenkinantis gamintojo poreikius. Jei jo darbas apsiribotų vien būtinuoju darbo laiku, tai jis negalėtų patenkinti kai kurių kitų savo,

¹⁸ K. Marksas, Kapitalas, t. III, p. 780.

¹⁹ K. Marksas rašo, kad būtinasis produktas yra tas „pragyvenimo reikmenų fondas, arba darbo fondas, kuris būtinas darbininkui savo egzistavimui palaikyti ir save atgaminti ir kurį visose visuomeninės gamybos sistemose visuomet jis pats turi gaminti ir atgaminti“ (K. Marksas, Kapitalas, t. I, p. 507).

²⁰ T. П. Санов, Об экономической природе общественных фондов потребления в период развернутого строительства коммунизма (см. Научные доклады высшей школы («Экономические науки»), 1962, № 2); М. П. Осадько, Необходимый и прибавочный труд при социализме, М., 1962, стр. 9—10; С. П. Фигурнов, Реальная заработная плата и подъем материального благосостояния трудящихся в СССР, М., 1960, стр. 47; А. Г. Куликов, О теоретических схемах и эксперименте в области экономики (см. Вопросы политической экономии социализма, Из-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС, М., 1961, стр. 262).

²¹ K. Marksas, Kapitalas, t. III, p. 796.

kaip visuomenės nario, poreikių, pavyzdžiui, tokių kaip gamybos tolimesnis vystymas, gynybą, padengti bendrų, su gamyba nesusijusių, valdymo išlaidų. Todėl jis turi dirbti daugiau kaip būtinajį darbo laiką.

Taigi būtinasis produktas socializmo sąlygomis yra ta materialinių gėrybių masė, kuri panaudojama visapusiškam žmogaus fizinių ir dvasinių sugebėjimų išvystymui.

Šią materialinių gėrybių masę galima apibūdinti taip: pirma, prie šios materialinių gėrybių masės priklauso produktai, kurių pagalba gamintojai patenkina asmeninius poreikius (tame tarpe ir savo šeimos poreikius) individualine tvarka;

antra, kai kurie darbo žmonių poreikiai žymiai geriau ir žymiai racionaliau gali būti patenkinami, kai produktai vartojami bendrai. Be to, kai kurie poreikiai iš viso negali būti patenkinami individualine tvarka (pavyzdžiui, poreikiai mokymams, ligoninėms ir pan.). Nors ši produkto dalis yra vartojama ne individualine tvarka, o visuomeniniais pagrindais, bet tai nekeičia šio produkto (kaip būtinojo produkto) ekonominės prigimties;

trečia, gamintojui reikalingi ne tik vartojimo reikmenys, bet ir kai kurie kitų asmenų patarnavimai. Visuomeninis darbo pasidalijimas sukūrė tokią asmenų grupę, kuri nesukuria jokių vartojamųjų verčių, bet kurių patarnavimai materialinės gamybos sferos darbuotojams yra būtini kaip ir vartojimo reikmenys. Šių asmenų vartojimui einančios materialinės gėrybės nepatenka betarpiškam gamintojų vartojimui, bet jos jam yra būtinos kaip ir ta jų dalis, kuri patenkina individualinius poreikius²².

Kaip matome, būtinojo produkto ribos yra žymiai platesnės už individualinio vartojimo fondą. Jos yra didesnės mase materialinių ir dvasinių gėrybių, kurios skiriamos materialinės gamybos sferos darbuotojų poreikiams tenkinti iš visuomeninių vartojimo fondų.

Mūsų ekonominėje literatūroje sutinkame, be minėtų būtinojo ir pridamojo produkto interpretacijų, dar vieną, kuri aiškina, kad būtinasis produktas socializmo sąlygomis turi minimaliąsias ir maksimaliąsias ribas. Manoma, kad būtinojo produkto minimaliąją ribą sudaro visuomenės narių pragyvenimo minimumas, o maksimaliąją ribą sudaro visuomenės narių poreikių patenkinimas ir visapusiškas išvystymas²³. Toks aiškiniamas yra niekuo nepagrįstas ir nesiderina su marksistine būtinojo ir pridamojo produkto teorija. K. Marksas nenurodo nei minimaliųjų, nei maksimaliųjų būtinojo produkto ribų. Jis tik nurodo, kad būtinojo produkto ribos kapitalizmo sąlygomis yra reguliuojamos darbo jėgos reprodukcijos dėsnio. Šiam dėsnio pasireiškiant konkrečiomis sąlygomis, atskirų darbo žmonių sluoksnių pragyvenimo lygis svyruoja tarp pragyvenimo minimumo (minimaliojo vartojimo riba) ir darbo jėgos vertės (maksimalioji vartojimo riba). Tačiau visi šie svyravimai vyksta būtinojo produkto rėmuose. Antra vertus, ir patį autorių šis klausimas domina tik tiek, kiek juo galima remtis, siūlant tvarkyti darbo užmokestį, vadovaujantis pragyvenimo minimumu. Iš tikro tik šiais praktiniais sumetimais galima pateisinti autoriaus idėją. Pridedamasis darbas būdingas visoms visuomeninės gamybos formoms. Šio darbo metu sukurtas produktas yra skiriamas kaupimo fondui sudaryti, bendroms, su gamyba nesusijusioms, valdymo išlaidoms padengti ir gynybai, kol egzistuoja karų kilimo galiomybė. Pridedamasis produktas pasireiškia kaip tam tikras išskaitymas iš

²² Zr. M. П. Осадько, *Необходимый и прибавочный труд при социализме*, стр. 7—8.

²³ Zr. С. П. Фигурнов, *Экономический закон распределения по труду и оплата труда при социализме (Вопросы политической экономии социализма, Из-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС, М., 1961, стр. 321)*.

gamintojo sukurtos vartojamųjų verčių masės, kuri nei tiesiogine, nei netiesiogine prasme nepatenka į gamintojo asmeninį vartojimą.

Žinoma, tuo nenorime pabrėžti, kad paskirstymo metu visas būtinasis produktas pateks gamintojo individualiniam vartojimui. Tik iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad visas būtinasis produktas pateks individualiniam gamybos darbuotojų vartojimui. Ar jis pateks, ar ne, kokia forma ir kokiais keliais, tai jau priklauso ne tik nuo gamybos, bet ir nuo paskirstymo. Čia nieko nėra nuostabaus, jeigu turėsime dėmesį tam tikrą paskirstymo savarankiškumą reprodukcijos sistemoje, nes pačių gamybinių santykių pasireiškimo formos gali nesutapti su jų esme. Todėl santykių regimybė gali kartais būti aiškinama kaip tam tikro reiškinio esmė. Šiuo atveju buvo akivaizdus prieštaravimas tarp būtinojo produkto ir individualinio vartojimo fondo, kuris ilgą laiką buvo laikomas būtinojo produkto išraiška.

Išaiškinus šias kategorijas, žymiai aiškesnis pasidaro ir visuomeninių fondų klausimas. Vartojimo fondas materialinės gamybos sferos požiūriu susideda iš dviejų vartojimo fondų — individualinio ir visuomeninio vartojimo fondų. Šių fondų šaltinis yra bendras — būtinasis produktas. Kai dėl socialinės-kultūrinės sferos darbuotojų asmeninio vartojimo, tai, nors kai kurie ekonomistai ir laiko jį šaltiniu pridedamąjį produktą, iš tikrųjų jų vartojimo šaltinis yra būtinasis produktas. Žinoma, ši visuomeninio produkto dalis lyg ir nepatenka betarpiškam gamintojo vartojimui. Žymia dalimi visuomeninis vartojimo fondas atstovauja kolektyviai naudojamą materialinių gėrybių masę. Pagaliau, didžiausia visuomeninių vartojimo fondų dalis yra panaudojama socialinės-kultūrinės sferos darbuotojų darbo užmokesčiui išmokėti. Todėl ši visuomeninio produkto dalis dar labiau atsiskiria nuo gamybos sferos darbuotojų asmeninio vartojimo. Bet ar to pakanka tvirtinti, kad visuomeninio vartojimo fondo šaltinis yra pridedamasis produktas? Atsižvelgus į kai kurias aplinkybes, atrodytų, kad to per mažą.

Kiekvieno visuomenės nario vartojimui, be materialinių gėrybių, reikalingos ir dvasinio-kultūrinio pobūdžio priemonės, taip pat priemonės jo sveikatai palaikyti ir gerinti ir t. t. Šias priemones darbo žmogus gauna iš įvairių socialinio-kultūrinio patarnavimo sričių, kurios egzistuoja kaip savarankiškos žmogaus veiklos sferos. Jeigu šios sferos patarnavimus žmogus įsigytų už darbo užmokesčių, tai tuomet jų ryšys su būtinuoju produktu būtų visiškai aiškus.

Kai gamintojas kapitalizmo sąlygomis perka gydytojo, mokytojo paslaugas, tai jos jo atžvilgiu niekuo nesiskiria nuo maisto produktų ar kitų materialinių gėrybių įsigijimo. Šios gamybos darbuotojo išlaidos įeina, kaip sako K. Marksas, į bendrus gamintojo vartojimo kaštus. K. Marksas rašo, kad „jeigu aš perku mokytojo paslaugą,— ...tai kaštai šiam mokymuisi, panašiai mano išlaikymo kaštams, įeina į mano darbo jėgos gamybos kaštus“²⁴. Kitoje vietoje Marksas rašo, kad „...gydytojo ir mokytojo darbas betarpiškai nesukuria fondo, iš kurio jie būtų apmokami, nors jų darbas įeina į sukūrimo kaštus to fondo, kuris sukuria visas vertes, o būtent, į darbo jėgos gamybos kaštus“²⁵. Taigi iš pateiktų K. Markso minčių matome, kad gamybos darbuotojų vartojimas absorbuoja ir negamybinės sferos darbuotojų paslaugas. Šios sferos darbuotojų poreikiams tenkinti skiriamos materialinės gėrybės nepatenka į betarpišką gamintojo vartojimą, bet jos jam taip pat yra būtinos kaip ir pirmosios.

Socializmo sąlygomis gamintojas neperka mokytojo ir gydytojo paslaugų. Jis jomis tik naudojasi. Socialinėje-kultūrinėje sferoje dirbančių

²⁴ К. Маркс, Теории прибавочной стоимости, ч. I, М., 1955, стр. 390.

²⁵ Ten pat, p. 137.

darbuotojų darbo sąnaudos padengiamos iš visuomenės žinioje koncentruotos produkto dalies. Bet ši produkto dalis yra taip pat būtinas produktas, kaip ir ta jo dalis, kuri, pavyzdžiui, darbo užmokesčio forma, patenka gamintojui. „Kitaip sakant, ši visuomeninio būtinojo produkto dalis skiriasi nuo kitų ne savo šaltiniu, o tik jos paskirstymo principu“²⁶. Visuomeninis vartojimo fondas parodo mums, kad yra surasta racionaliausia tos būtinojo produkto dalies naudojimo forma, kuri skirta švietimui, sveikatos apsaugai ir t. t.

Taigi gamintojų asmeninio vartojimo fondas susideda iš individualinio ir visuomeninio vartojimo fondų. Nors abiejų minėtų vartojimo fondų šaltinis yra vienas — būtinas produktas, bet jų paskirstymas iš esmės skiriasi.

Individualinio vartojimo fondas paskirstomas, vadovaujantis darbo principu, t. y. atsižvelgiant į gamintojo darbo kokybę ir kiekybę.

Paskirstymas pagal darbą išplėstinės komunizmo statybos laikotarpiu — pagrindinė vartojimo reikmenų paskirstymo forma. Gamybinių jėgų išsivystymo laipsnis dar neužtikrina produktų gausumo, reikalingo komunistiniam paskirstymo principui. Antra vertus, darbas dar nėra tapęs pirmuoju gyvybiniu žmogaus poreikiu.

Paskirstymas pagal darbą vaidina didelį vaidmenį komunizmo statyboje. Jis didina darbo žmonių materialinį suinteresuotumą gamybos vystymu, darbo našumo kėlimu, kvalifikacijos kėlimu, technikos tobulinimu. Nemažą vaidmenį jis vaidina komunistiniam žmonių auklėjimui, darbo drausmės stiprinimui, taip pat paverčiant darbą visuotiniu ir privalomu. Veikiant materialiniam suinteresuotumui ir kylant masių sąmoningumui, darbas pamažu taps pirmuoju žmogaus poreikiu.

Taigi išplėstinės komunizmo statybos laikotarpiu individualinio vartojimo fondo paskirstymas turi lemiamą ypatybių.

Suvisuomeninus gamybos priemones, panaikinama bet kuri privataus gamybos priemonių pasisavinimo bei jų panaudojimo darbo žmogui išnaudoti galimybė. Užtikrinama visų visuomenės narių lygias teises į gamybos priemones, visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė sudaro objektyvias lygybės sąlygas paskirstymo srityje. Tačiau dėl nepakankamo gamybinių jėgų išsivystymo lygio bei žmogaus požiūrio į darbą, socialistinė lygybė paskirstymo srityje yra realizuojama, panaudojant visiems visuomenės nariams vienodą jų veiklos vertinimo kriterijų — darbą.

K. Marksas savo veikale „Gotos programos kritika“ nurodo, kad visuminio visuomeninio produkto paskirstymas vyksta tokia tvarka, jog iš bendros jo masės pirmiausia mes turime atimti tą dalį, kuri bus panaudojama susidėvėjusioms gamybos priemonėms padengti, plėsti gamybą ir atsargų bei draudimo fondams sudaryti. Padarius šiuos atskaitymus, likusioji dalis turėtų sudaryti vartojimo fondą. Tačiau, prieš pradėdant individualinį šio fondo paskirstymą, iš jo turi būti išskaityta dalis bendroms su gamyba nesusijusioms išlaidoms padengti (mūsų sąlygomis vir gynybai) ir dalis visuomeniniams vartojimo poreikiams patenkinti (mokykloms, sveikatos apsaugai, nedarbingųjų išlaikymui ir t. t.). Tik po to, kai yra sudaromi minėti visuomeniniai fondai, galima pereiti prie individualinio paskirstymo²⁷. Kai pereinama prie individualinio likusios visuminio visuomeninio produkto dalies paskirstymo, tai dėl anksčiau minėtų aplinkybių naudojame darbo principą. Šiomis sąlygomis „... lygybė reiškiasi tuo, kad matuojama lygiu matu — darbu“²⁸.

²⁶ С. Г. Струмилин, Проблемы социализма и коммунизма в СССР, М., 1961, стр. 166.

²⁷ Žr. K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. II, p. 12—13.

²⁸ Ten pat, p. 14.

Tačiau socializmas neužtikrina visiškos lygybės vartojimo srityje. Vartojimo fondo paskirstymas, naudojant paskirstymo pagal darbą principą, kaip nurodo K. Marksas ir V. Leninas, išsaugo savyje tam tikrus „buržuazinės teisės“ elementus. Šie „buržuazinės teisės“ elementai glūdi tame, kad skirtingiems žmonėms taikomas vienodas vertinimo kriterijus (vienodo vertinimo kriterijaus taikymas skirtingiems žmonėms yra kiekvienos teisės bruožas). Remdamiesi darbo kriterijumi, mes vertiname žmones tik vienu požiūriu, t. y. ... į juos žiūrima *tik kaip į darbininkus*, o daugiau nieko nematoma juose, viso kito nepaisoma“²⁹. Tuo tarpu jų poreikiai, bendrai paėmus, žymiai skiriasi: vieni yra vedę, kiti nevedę, vieni turi šeimas, kiti jų neturi ir t. t. Todėl vienodai dirbant ir vienodai dalyvaujant gamyboje, vartojimas gali žymiai skirtis. Tačiau toks paskirstymas istoriškai yra neišvengiamas pirmoje komunistinės visuomenės statybos fazėje ir išnyks, sukūrus komunistinę visuomenę.

Paskirstymas pagal darbą nėra vienintelė materialinių gėrybių paskirstymo forma socializmo sąlygomis. Žymi materialinių ir kultūrinių gėrybių dalis paskirstoma nepriklausomai nuo atskiro visuomenės nario indėlio į visuomeninę gamybą. Ši materialinių gėrybių masė suteikiama darbo žmonėms visiškai arba dalinai nemokamai. Jeigu atlyginimas pagal darbą priskaitomas visuomeninėse gamybos sąnaudose, atsižvelgiant į darbą, ir paskirstomas, griežtai prisilaikant darbo principo, tai visuomeniniai vartojimo fondai sudaromi, atsižvelgiant į darbą, bet paskirstomi, atitinkamoje būtinojo produkto dalyje, jau ne pagal darbą, o daugiau ar mažiau proporcingai dirbančiojo poreikiams. Pavyzdžiui, jeigu pas vieną darbininką yra dvigubai daugiau ligonių, negu pas kitą, tai medicininė pagalba jam bus suteikiama priklausomai nuo poreikių³⁰.

Tačiau ar galima pasakyti, kad materialinių gėrybių paskirstymas iš visuomeninių vartojimo fondų atitinka komunistinio paskirstymo reikalavimus? Kol kas į šį klausimą turime atsakyti neigiamai. Materialinių gėrybių masė, kuri sudaro visuomeninį vartojimo fondą, yra paskirstoma daugiausia nepriklausomai nuo atskiro dirbančiojo asmeninio indėlio į visuomeninę gamybą, išsaugant kai kuriuos socialistinio paskirstymo bruožus. Šiuolaikinį paskirstymą iš visuomeninių vartojimo fondų reiktų suprasti kaip pereinamąją paskirstymo formą, kuri turi savyje tiek senojo, tiek ir naujojo paskirstymo elementų. Pastarieji tarpusavyje susiję, persipynę; atskirose srityse jie nevienodai pasireiškia.

Tai galima matyti iš bet kurios visuomeninio vartojimo fondo dalies panaudojimo. Paimkime tokią gyventojų vartojimo sritį, kaip sveikatos apsauga. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad ši vartojimo sritis su socialistiniais paskirstymo santykiais nieko bendro neturi. Kai kurie autoriai net tvirtina, kad sveikatos apsauga ir švietimas patenkina gyventojus pagal jų poreikius³¹. Bet jeigu atsižvelgsime į tokias medicininio aptarnavimo

²⁹ K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. II, p. 14.

³⁰ Šią materialinių gėrybių paskirstymo formą akademikas S. Strumilinas vadina socializuota atlyginimo forma. Jis rašo, kad pajamos, kurios pas mus „suteikiamos dirbantiems papildomai prie darbo užmokesčio ir priskaitymų prie darbo užmokesčio bei iš kitų biudžetinių šaltinių nemokamai, yra tik dar viena, tiesa, gana specifinė ir būdinga tik tarybiniam socialistiniam ūkiui, socialistinio darbo apmokėjimo forma“ (žr. С. Г. Струмилин, Проблемы социализма и коммунизма в СССР, стр. 165).

³¹ Tačiau yra svarbu pabrėžti, kad šios nemokamos gėrybės paskirstomos pinigais ir natūra pašalpų, pensijų, stipendijų arba nemokamo gydymo ir švietimo forma ne pagal darbą, o pagal poreikius. Kitais žodžiais, jeigu gamybos sferoje pas mus ir šiandien viešpatauja socialistinis paskirstymo principas..., tai socialinės-kultūrinės statybos srityje šalia jo egzistuoja ir nenukrypstamai plečia savo veikimo sferą kitas, komunistinis paskirstymo principas“ (žr. С. Г. Струмилин, Проблемы социализма и коммунизма в СССР, стр. 358). Tokios pat nuomonės laikosi ir knygos «Общественные фонды и рост благосостояния народа в СССР» (М., 1961, стр. 23) autoriai.

sritis, kaip poilsio namai ir sanatorijos, tai jų, pirma, nėra pagal poreikius, o antra, suteikiant poilsines, yra atsižvelgiama į tai, kiek darbuotojas dalyvauja visuomeninėje gamyboje.

Dar ryškesnis paskirstymo pagal darbą principo poveikis tokiose srityse, kaip pensijos, laikino nedarbingumo pašalpos ir t. t. Nors pastarosios skiriamos priklausomai nuo reikalingumo, bet jų dydis žymiu mastu priklauso nuo darbo užmokesčio dydžio. Pagaliau įmonių vykdomas visuomeninis aptarnavimas taip pat priklauso nuo įmonės kolektyvo darbo.

Jeigu paimsime tokią visuomeninio aptarnavimo sritį, kaip vaikų auklėjimas ir laikymas vaikų įstaigose, tai matysime jo ryšį su atskiro darbuotojo darbo užmokesčiu. Antai mokyklose-internatuose, vaikų lopšeliuose ir darželiuose tėvų mokestis už vaiko išlaikymą ir auklėjimą priklauso nuo darbo užmokesčio dydžio, nuo šeimos ar kitų gyvenimo sąlygų. Kuo didesnis darbo užmokestis, tuo didesnę vaiko auklėjimo ir išlaikymo išlaidų dalį padengia tėvai.

Tokių priemonių pagalba socialistinė valstybė sudaro sąlygas pasinaudoti šiomis priemonėmis materialiai silpnai aprūpintoms, daugiavaikėms šeimoms ir pan. Tuo sudaromas palankios sąlygos visiems gyventojų sluoksniams pasinaudoti pačiomis pažangiausiomis vaikų auklėjimo formomis, sudaro vienodas sąlygas pasinaudoti mūsų kultūros laimėjimais.

Taigi paskirstymas iš visuomeninių vartojimo fondų yra pereinamoji paskirstymo forma nuo socialistinio paskirstymo principo į komunistinį paskirstymo principą pagal poreikius. Paskirstymas iš visuomeninių vartojimo fondų parodo kokybiškai naują poslinkį visuomeniniuose paskirstymo santykiuose. Komunizmo statybos sąlygomis komunistiniai paskirstymo santykiai stiprės ir vystysis, kol taps viešpataujančia paskirstymo santykių forma.

Jau ir šiandieninėmis sąlygomis visuomeniniai vartojimo fondai tapo labai svarbia gyventojų gerovės kilimo priemone. Be visuomeninio vartojimo fondo šiandien neįmanoma išspręsti daugelio labai svarbių komunistinės statybos problemų. Daugelio šiuolaikinių visuomenės poreikių kolektyvus patenkinimas tapo istoriniu būtinumu.

Visuomeniniai vartojimo fondai šiuolaikinėmis sąlygomis turi tą ypatybę, kad daugiausia tenkina nesavaveiksmės visuomenės dalies poreikius. Pagrindinė visuomeninių vartojimo fondų dalis panaudojama vaikų auklėjimui ir t. t.

Nors pagrindinė visuomeninių vartojimo fondų dalis yra panaudojama nesavaveiksmės visuomenės dalies išlaikymui, bet tai daro didelį poveikį darbingiesiems visuomenės nariams; jiems palengvinamos gyvenimo sąlygos, sumažinama darbingų šeimoms rūpesčių našta nedarbingųjų priežiūrai, sudaromos sąlygos aktyviau dalyvauti visuomeninėje gamyboje ir visuomeninėje veikloje.

Jeigu paimsime ir valstybinę vaikų auklėjimo ir išlaikymo sistemą, tai ji vaidina nepaprastą vaidmenį mūsų gyvenime. Pavyzdžiui, steigiant vaikų darželius ir lopšelius, pagerinamos buitinės ir vaikų auginimo higienos sąlygos, šiose įstaigose valstybė imasi visų priemonių vaikų sveikatingumui gerinti.

Vaikų lopšelių ir darželių steigimas sudaro sąlygas daugeliui moterų — motinų dalyvauti visuomenei naudingame darbe. Apskaičiavimai rodo, kad, sukūriant visapimančią vaikų įstaigų sistemą nuo vaikų lopšelių iki mokyklų-internatų, būtų galima išlaisvinti iš namų darbo apie 300 tūkst. darbingų moterų. Be to, darbo laiko sąnaudos, susijusios su vaikų priežiūra, sumažėtų 75% ³². Tik žengiant šia kryptimi, bus galima at-

³² Общественные фонды и рост благосостояния народа в СССР, стр. 208.

palaiduoti moterį nuo namų ūkio suvaržymų ir sudaryti jai sąlygas pilnai dalyvauti mūsų šalies visuomeniniame gyvenime. „Visuomeninės valgyklos, lopšeliai, vaikų darželiai,— rašė V. Leninas,— štai tų daigų pavyzdžiai, štai tos paprastės, kasdieninės, nieko prašmatnaus, tuščiažodiško, iškilmingo nenumatančios priemonės, kurios iš tikrųjų gali išvaduoti moterį, iš tikrųjų gali sumažinti ir panaikinti jos nelygybę su vyru, pagal jos vaidmenį visuomeninėje gamyboje ir visuomeniniame gyvenime“³³.

Gyvenimo pavyzdžiai rodo milžinišką partijos ir valstybės rūpinimąsi jaunosios kartos auklėjimu ir išlaikymu. Antai Tarybų Lietuvoje 1950—1960 metų laikotarpiu vaikų lopšelių skaičius padidėjo daugiau kaip 2,1 karto, o vietų skaičius juose — daugiau kaip 2,2 karto; vaikų darželių skaičius per tą patį laikotarpį padidėjo 1,4 karto, o vietų skaičius — 2,5 karto³⁴. Jeigu atsižvelgsime į tai, kad vaikų darželyje vaiko išlaikymas valstybei kainuoja (be tėvų įnašų) apie 20 rb, o lopšelyje — maždaug 33 rb³⁵, tai pripažinsime, be kitų privalumų; milžinišką šios priemonės materialinę naudą tėvams.

Pagaliau jau šiandien galime daryti kai kurias išvadas apie šių priemonių poveikį moters padėčiai visuomenėje. 1959 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenimis iš 3,8 mln. asmenų su aukštuoju mokslu 1,8 mln., arba 49%, sudaro moterys, o iš 54,9 mln. asmenų, turinčių vidurinį ir nepilną vidurinį išsilavinimą, moterys sudaro 29 mln. žmonių, arba 53%. Moterų skaičius su aukštuoju mokslu 1959 metais padidėjo, palyginus su 1939 m., 5 kartus, o vyrų skaičius su aukštuoju mokslu — 2,4 karto; moterų skaičius su viduriniu ir nepilnu viduriniu išsilavinimu padidėjo 4,4 karto, o vyrų skaičius — 3,2 karto³⁶. Tai milžiniški laimėjimai, nors, žinoma, galutinai šis klausimas ir neišspręstas.

Didelė parama yra teikiama ir tiems visuomenės nariams, kurie dėl amžiaus ar sveikatos būklės negali dalyvauti gamyboje³⁷. Milžiniškos visuomenės lėšos skiriamos sveikatos apsaugai, kultūrai ir kitiems bendriems visuomenės vartojimo reikalams. Vien per keturis septynmečio metus visuomeniniai vartojimo fondai padidėjo 33% ir sudarė 28,6 mlrd. rb³⁸.

Visuomeniniai vartojimo fondai reikšmingi dar ir tuo, kad sušvelnina vartojimo nelygybę tarp atskirų visuomenės narių. Kadangi jie daugiausia paskirstomi, neatsižvelgiant į atskiro gamintojo darbo kokybę ir kiekybę, tai natūralinės žmogaus savybės, kaip talentingumas, darbingumas, šiuo atžvilgiu neturi reikšmės. Į pirmą vietą čia iškyla ne žmogus kaip gamintojas, o žmogus kaip visuomeninė asmenybė. Paskirstant produktą iš visuomeninių fondų, nelygybė, atsiradusi dėl darbo negiminingumo, dalinai išsilygina. Instituto darbui tirti apskaičiavimais, pajamos iš visuomeninių vartojimo fondų sudaro 40% žemai apmokamų darbininkų ir tarnautojų darbo užmokesčio, 15—30% vidutiniškai apmokamų ir 10—15% aukštai apmokamų darbininkų ir tarnautojų darbo užmokesčio³⁹.

Atsižvelgiant į milžinišką visuomeninių vartojimo fondų vaidmenį gyventojų vartojime ir komunistinių paskirstymo santykių formavime, nu-

³³ V. I. Leninas, Raštai, t. 29, p. 392.

³⁴ Lietuvos TSR liaudies ūkis 1960 metais, Vilnius, 1962, p. 18.

³⁵ Общественные фонды и рост благосостояния народа в СССР, стр. 19.

³⁶ Об уровне образования, национальном составе и возрастной структуре населения СССР по данным переписи населения 1959 г. (Сообщение ЦСУ при Совете Министров СССР), «Правда», 4 февраля 1960 г.

³⁷ 1962 metais valstybės, kolūkių ir visuomeninių organizacijų lėšomis pensijas gauna 23 mln. žmonių. Bendra pensijų suma 1962 m. sudarys apie 8,1 mlrd. rub. («Вопросы экономики», 1962, № 4, стр. 43).

³⁸ В. П. Гарбузов, О государственном бюджете СССР на 1963 г. и об исполнении государственного бюджета СССР за 1961 год, «Известия», 11 декабря 1962 г.

³⁹ «Вопросы экономики», 1962, № 4, стр. 46.

matoma ateityje dar labiau didinti visuomeninius vartojimo fondus. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programoje nurodoma, kad „... žengiant į komunizmą, asmeniniai poreikiai vis labiau bus patenkinami iš visuomeninių vartojimo fondų, jų didėjimo tempai pralenks individualinio apmokėjimo pagal darbą didėjimo tempus“⁴⁰. Realiosios gyventojų pajamos per dvidešimtmetį, skaičiuojant vienam gyventojui, turi padidėti 3,5 karto, o visuomeniniai vartojimo fondai — apie 8 kartus. 1980 metais, visuomeniniai vartojimo fondai sudarys 255—265 mlrd. rb, kas sudarys apie 35% nacionalinių pajamų ir 100% atlyginimo pagal darbą fondo.

Sėkmingas komunistinės statybos programos vykdymas ir visuomeninių vartojimo fondų plėtimas padės išspręsti šiuos uždavinius, kaip priaugančios kartos išlaikymas, nedarbingų visuomenės narių išlaikymas; tolimesnis nemokamo švietimo vystymas; nemokamo gydymo vystymas, nemokamas vaistų suteikimas, nemokamas poilsis sanatorijose; nemokamas naudojimas butais, komunaliniais patarnavimais, komunaliniu transportu ir kai kuriais kitais buitinio pobūdžio patarnavimais; laipsniškas perėjimas prie nemokamo maitinimo (pietų) įmonėse ir kolūkiuose, vis platesnis gyventojų aprūpinimas pašalpomis, stipendijomis ir kitomis lengvatomis. Tokios pagrindinės visuomeninio vartojimo fondų panaudojimo kryptys išplėstinės komunistinės statybos laikotarpiu.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko vardo
universitetas
Politinės ekonomijos
katedra

Įteikta 1963 m.
vasario mėn.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ФОНДОВ ПОТРЕБЛЕНИЯ И ИХ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ

И. МИШКИНИС

Резюме

Вопрос об общественных фондах потребления самостоятельным объектом исследования стал недавно. Решения XXI и XXII съездов КПСС положили начало широкому и всестороннему исследованию этого вопроса. После указанных съездов появилось немало литературы, освещающей как отдельные стороны общественных фондов потребления, так и в целом. По многим вопросам наши экономисты придерживаются единого мнения, но есть вопросы, по которым много пишут и пока к единому мнению, к каким-то общим критериям не пришли. Таким является вопрос о связи общественных фондов потребления с необходимым и прибавочным продуктом.

В нашей экономической литературе одни доказывают, что общественные фонды потребления полностью создаются за счет прибавочного продукта, а другие утверждают, что общественные фонды потребления создаются за счет продукта, созданного необходимым трудом. Различия во мнениях, как правило, вытекают из разного подхода к упомянутой проблеме, а особенно к проблеме необходимого и прибавочного продукта.

⁴⁰ Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programa, Vilnius, 1962, p. 74.

Утверждение, что основой общественных фондов потребления является прибавочный продукт, опирается на сложившиеся условия и формы распределения при социализме. Такой подход является неправильным. Распределение общественного продукта на необходимый и прибавочный продукт обуславливается объективными условиями процесса производства независимо от его общественной формы.

В социалистическом обществе, как и в других общественных формациях, труд рабочего не может ограничиться только необходимым рабочим временем. Если бы труд рабочего ограничился только необходимым рабочим временем, то он не мог бы удовлетворить некоторые свои потребности как члена общества, как, например, потребностей дальнейшего развития производства, укрепления обороны, управления. Поэтому он должен работать больше, чем необходимое рабочее время.

Таким образом, распределение общественного продукта на необходимый и прибавочный продукт обуславливается распределением рабочего времени в процессе производства.

Необходимым продуктом в условиях социализма является масса материальных благ, которая обеспечивает всестороннее развитие человека. К нему относятся материальные блага, которые идут в непосредственное потребление рабочего, и та их часть, которая попадает в сферу личного потребления через систему просвещения, здравоохранения и т. д.

Прибавочный продукт есть масса материальных благ, которая идет на дальнейшее расширение социалистического производства, на оборону и покрытие общих с производством не связанных расходов управления.

Но в процессе распределения необходимый продукт и прибавочный продукт приобретают разные формы. В этом процессе фонд потребления распадается на фонд распределения по труду и фонд общественного потребления. Фонд распределения по труду распределяется между работниками сферы производства в зависимости от количества и качества труда, фонд общественного потребления есть часть национального дохода, которая бесплатно или на льготных условиях поступает в личное потребление членов социалистического общества в основном независимо от их труда в общественном производстве. К общественным фондам потребления относятся бесплатное лечение, образование, бесплатное или льготное воспитание детей в детских учреждениях, стипендии и пособия, расходы государства на амортизацию жилых и культурно-бытовых зданий и некоторые другие.

Если при анализе общественных фондов будем исходить только из сферы материального производства, то увидим, что фонды потребления совпадают с необходимым продуктом. Значит, и общественные фонды потребления являются частью необходимого продукта. Они отличаются от фонда распределения по труду не своей сущностью, а формой распределения. В фондах общественного потребления найдена самая рациональная форма распределения части общественного продукта. Исключение составляет только та часть общественного фонда потребления, которая удовлетворяет личные и общественные потребности работников государственного аппарата, армии, потребности обороны.

Общественные фонды потребления распределяются бесплатно или на льготных условиях независимо от индивидуального вклада каждого работника в общественное производство. Они представляют важную форму (но не основную) распределения материальных благ. Эта форма распределения уже многими своими чертами отличается от распределения по труду и представляет коммунистический путь повышения

благосостояния народа. Она сохраняет некоторые связи с распределением по труду.

Таким образом, общественные фонды потребления представляют определенные ростки коммунистического распределения.

Общественные фонды потребления составляют примерно одну треть от фонда распределения по труду. Но уже сегодня они играют большую роль в повышении уровня жизни народа, в коммунистическом воспитании. В дальнейшем их роль будет повышаться. Это видно и из новой Программы КПСС. В Программе указано, что реальные доходы в расчете на одного работающего через двадцать лет повысятся примерно 3,5 раза, а общественные фонды потребления — 8 раз. В 1980 г. они составят 255—265 млрд. руб. или 35% национального дохода.
